

УДК 811.161.2'37:23

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.3>

КОНЦЕПТ МИР НА ТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІНВАЗІЇ В УКРАЇНУ

THE CONCEPT OF PEACE ON THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN INVASION INTO UKRAINE

Близнюк К.Р.,

orcid.org/0000-0001-8394-3079

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Терещенко О.В.,

orcid.org/0009-0004-8119-9265

студент III курсу факультету гуманітарних наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Тлумачні словники української мови на перше місце в дефініції слова *мир* виводять заперечні компоненти. Мир не існує самотійно, він є відсутністю ворожнечі, сварок, збройної боротьби чи війни. Лише на останньому місці у відповідній словниковій статті стоять спокій і тиша. Словник мав би репрезентувати найбільш універсальні, поза-часові, але водночас актуальні для теперішніх носіїв мови значення слів, проте асоціативні експерименти першої чверті XXI ст. засвідчують семантичний зсув у структурі концепту МИР. Найбільш частотною в усіх експериментах є реакція *спокій*. Слова-реакції з негативною семантикою серед результатів нашого опитування є низькочастотними й переважно концентруються навколо складності досягнення й утримання миру. Такі зміни в ієрархічній структурі концепту могла спровокувати війна, що почалася 2014 р., а підсилити – повномасштабне вторгнення 2022 р. Саме тому у квітні 2022 р. ми провели асоціативний експеримент серед представників української молоді, щоб виявити, як інвазія вплинула на її уявлення про світ, і з'ясувати універсальні та змінні елементи асоціативних полів набору стимулів. До аналізу було відібрано 1009 анкет, у них учасники назвали 1216 асоціацій на стимул *мир*. Експеримент виявив, що слово *мир* викликає в більшості респондентів-українців позитивні асоціації. Найчисленнішими лексико-тематичними групами асоціацій є символи та уявлення про мир як світ. Високу частотність також виявили асоціації, що називають цінності й психологічно-емоційні потреби як основу творення й переживання миру. Група з політично-економічними факторами є однією з найменш репрезентованих, а її одиниці є низькочастотними, що

вказує на домінування духовного, чуттєвого й ціннісного компонентів над матеріальним у структурі концепту МИР як фрагменту національної мовної картини світу українців.

Ключові слова: концепт, асоціація, асоціативне поле, вільний асоціативний експеримент, мовна картина світу.

Explanatory dictionaries of the Ukrainian language put negative components first in the definition of the word peace. Peace does not exist by itself. It is the absence of enmity, strife, armed struggle, or war. Only in the last place in the corresponding dictionary article are calmness and silence. The dictionary should represent the most universal, timeless, but at the same time relevant word meanings for present-day speakers, but associative experiments of the first quarter of the 21st century attest to a semantic shift in the structure of the peace concept. The most frequent reaction in all experiments is the reaction calmness. Word reactions with negative semantics among the results of our survey are low-frequency and concentrated on the difficulty of achieving and maintaining peace. Such changes in the hierarchical structure of the concept could be provoked by the war that began in 2014 and reinforced by the full-scale invasion of 2022. That is why in April 2022 we conducted an associative experiment among representatives of Ukrainian youth to detect how the invasion affected their ideas about the world and find out the universal and variable elements of the associative fields of a set of stimuli. 1,009 questionnaires were selected for analysis, in which participants named 1,216 associations for the stimulus peace. The experiment revealed that the word peace evokes positive associations in many Ukrainian respondents. The most numerous lexical and thematic groups of associations are symbols and ideas about peace as a world. A high frequency was also found in associations that mention values and psychological-emotional needs as the basis for creating and experiencing peace. The group with political and economic factors is one of the least represented, and its units are low-frequency, which indicates the dominance of the spiritual, sensual, and value components over the material in the structure of the peace concept as a fragment of the national language picture of the world of Ukrainians.

Key words: concept, association, associative field, free associative experiment, linguistic picture of the world.

Війна впливає на людину як зовні, так і зсередини. Людська свідомість змінюється, а разом з нею і колишні уявлення про світ. Знання й досвід переосмислюються людиною та відбиваються в її свідомості. Цими відбитками і є концепти. Тобто концепт – реконструкт ментального світу індивіда, що виявляється крізь мову [1, с. 215]. Щоб відстежити зміни у значеннях і структурі концептів, продуктивним є дослідження їх за допомогою методу асоціативного експерименту. Саме тому на початку повномасштабного вторгнення ми провели психолінгвістичний експеримент, у рамках якого запропонували представникам української молоді дати асоціації на такі слова-стимули: *Україна, Росія, Польща, Білорусь, Батьківщина, Народ, Герой, Ворог, Українці, Росіяни, Поляки, Білоруси, Війна, Мир, Патріотизм, Перемога* (кожен стимул був написаний з великої літери, оскільки стояв на початку рядка). На нашу думку, ця група стимулів дозволила зафіксувати мінімальний набір ключових для початку інвазії асоціатів, що можуть змінюватися протягом війни та після її закінчення.

Мета пропонованої розвідки – з'ясувати універсальні позачасові та змінні, актуальні для початку російської інвазії в Україну, елементи асоціативного поля концепту МИР, що функціонують у мовній картині світу української молоді. Для досягнення цієї мети було проведено асоціативний експеримент серед українців віком від 15 до 30 років. Усього кількість учасників становила 1049 осіб, але для аналізу відібрано 1009 анкет, відповідних до вимог експерименту. Частина результатів уже проаналізована й опублікована в статтях «Асоціативне поле концепту ВІЙНА у свідомості української молоді» [2],

«Асоціативний образ БАТЬКІВЩИНИ в мовній картині світу української молоді» [3] та «Концепт ГЕРОЙ в умовах війни: асоціативний аспект» [4].

Дослідження, присвячені концепту МИР, аналізують його на тлі мови й релігії, мистецтва, національності, культури, природи, фольклору тощо [5, с. 195–196]. Т. Вільчинська простежила специфіку лінгвізації концепту «МИР» у мас-медійному тексті до повномасштабного вторгнення [6], а Ю. Маслова – у воєнний період [7]. О. Шевчук та О. Кравченко зіставили реалізацію концептів ВІЙНА і МИР у промовах президентів В. Зеленського й Д. Трампа на Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2019 р. й дійшли висновку, що пацифістська риторика першого є наївною, благальною та популістичною, натомість другий намагається акцентувати силу США та знайти користь від ситуації [8]. 2021 р. Є. Васянович і Н. Дубовик провели асоціативний експеримент серед студентів-гуманітаріїв, де словами-стимулами були *мир* і *війна*. У їхній праці концепт представлений як лінгвокультурне явище. Асоціаціями до першого слова-стимулу були *спокій, захист, безпека, щастя, радість, кольори (білий, блакитний, зелений), дитина, небо, світло й голуб* [9, с. 76]. Подібний експеримент на початку ХХІ ст. серед студентів проводила Д. Терехова, тоді до ядра асоціативного поля в українській мові увійшли одиниці *спокій, війна, дружба, злагода* [5, с. 197]. Усі згадані вище дослідники доходять висновку, що універсальне уявлення про мир охоплює гармонію, відсутність ворожнечі, злагоду, а домінує в українській національній мовній картині світу зв'язок між миром і спокоєм.

Універсальні (позачасові) компоненти лексикографічного значення концепту МИР можемо

простежити на матеріалах словників. Зокрема, у «Словнику української мови в 11 томах» подано такі варіанти значення слова *мир*: «1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.); 2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне війна; 3. Угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір; 4. Спокій, тиша» [10, с. 712]. Доповнюють ці тлумачення синонімічні ряди в «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського подано наступне: «МИР, 1. згода, злагода, лад; відсутність війни; (пакт) мирна угода, (тимчасовий – ще) перемир'я, замирення; (у природі, душі) тиша, спокій; 2. ЗСТ. світ; (хрещений) люди, громада, народ; Ц. світське життя» [11, с. 203–204]. Б. Грінченко у своєму «Словнику української мови» зазначає, що мир – це «(1) = Світ; 2) Народ; 3) Мир, спокій-ствие» [12, с. 283]. Як бачимо, поняття мир має два основні значення: світ і злагода. У нашому експерименті ми сподівалися отримати реакції згідно з другим значенням, але уникнути омонімії неможливо, тому результати показали змішані асоціації.

Загалом на слово-стимул *мир* було отримано 1216 асоціацій, що відбивають і глобальне, і локальне значення цього поняття. До ядерної зони асоціативного поля входять реакції: *спокій* (158), *щастя* (81), *небо* (58), *мрія* (58 включно з асоціацією *літак «Мрія»*), *голуб* (56), *перемога* (48), *життя* (47), *Україна* (45), *світ* (35), *свобода* (30), *радість* (27), *сонце* (24), *майбутнє* (24), *без відповіді й світло* (21), *любов і добро* (20). Приядерна зона складається з одиниць: *тиша* (19), *надія* (18), *скоро* (16), *настане, буде й процвітання* (15), *білий* (14), *тепло* (13).

Найчастотнішою асоціацією є слово *спокій*. Під час активних бойових дій, постійний сповіщень про повітряну тривогу й сильних емоційних переживань людина прагне тиші, спокою й відпочинку. А асоціація *Арестович* є доволі промовистою в цьому сенсі, а водночас змінною, властивою тільки для короткого періоду в перебігу подій, адже на початку повномасштабного вторгнення тодішній радник голови Офісу Президента України О. Арестович став «головним заспокоєливим» і героєм багатьох жартів у мережі.

Отримані результати були класифіковані в лексико-тематичні групи: психологічно-емоційна потреба, цінності, ставлення до перемоги й майбутнього України (мир як закінчення війни), символи, політично-економічні фактори для досягнення миру, цитати, світ. Деякі з них мають власні підгрупи, а тому одні й ті самі асоціації можуть бути в різних категоріях.

Психологічно-емоційна потреба: *спокій* (158), *щастя* (81), *світло* (21), *любов* (20), *тиша* (19), *тепло* (13), *друзі* (9, 4 з котрих мають спільнокореневу форму *дружба*), *гармонія* (8), *безпека і злагода* (7), *обійми* (6), *сміх* (5), *затишок і полегшення* (3), *прекрасна ідилія* (1), *спати в ліжку, а не в підвалі* (1), *нема вибухів і сирен* (1). Зокрема останні дві асоціації мають таку конотацію – реальна фізична дія, що передана завдяки дієсловам.

Цінності: *щастя* (81), *перемога* (48), *життя* (47), *Україна* (45), *свобода* (30), *радість* (27), *майбутнє* (24), *любов і добро* (20), *дім* (11), *друзі* (9), *родина* (8), *незалежність, єдність і воля* (5). Ця група характерна тим, що вона показує, як загальнонародське випливає із локального. Українці вкотре об'єднуються заради спільного блага, показують те, що вони – нація, об'єднана традиціями, мовою, історією та територією. І разом з тим респонденти розуміють вартість миру як такого. Асоціація *ціна* вживана 9 разів, але в її кількість входять *дорогою ціною* (3) і *не будь-якою ціною* (2); окремо також маємо одиничну асоціацію *людяність*.

Ставлення до перемоги й майбутнього України (мир як закінчення війни). Тут асоціації розділимо на 2 підгрупи: оптимістичні й скептично-песимістичні. До оптимістичних належать: *мрія* (58), *перемога* (48), *Україна* (45), *майбутнє* (24), *надія* (18), *скоро* (16), *настане, буде й процвітання* (15), *бажання* (10), *очікуваний* (8) і *мета* (8), *наш* (7), *діти* (6), *хочу* (5) *заслуга* (5), *понад усе* (4), *відбудова, квіти і благодать* (3), *назавжди, вічний, нагорода, результат, незабаром, прийде, чекаємо, весна й розквіт* (2), *віра* (1). У цій підгрупі багато дієслів, займенників, прикметників і прикметників. І, як було згадано вище, асоціація *мрія* в одного учасника експерименту виражена через *літак «Мрія»*. 27 лютого 2022 під час російського бомбардування аеропорту Гостомеля Ан-225, на жаль, був знищений. Тому відновлення «Мрії» є символічним відродженням України. До підгрупи скептично-песимістичних належать наступні асоціації: *ілюзія* (4), *тимчасовість, не скоро, нереальність, далекий і номінальний* (2). Ще до цих асоціацій можна зарахувати анкети 21 учасника, що утрималися від відповіді (*без відповіді*). Людині, котра перебуває в теперішньому сюрреалізмі, складно уявити нормальне й повноцінне життя без страху. У цій підгрупі багато одиничних асоціацій: *кінець нема війні, не пам'ятаю, не даність, його [миру] не буде ніколи, ламкий, тяжко доступний, не вірю, маніпуляція, кришталь, важкий, обман, буде?, складно, огида, неможливий, невідомість, кар-*

тинка, програш. До скептично-песимістичної групи можна зарахувати реакції, що пов'язані з минулим: *минуле* (3), *буденність* (2), *як було раніше* і *нормальність*. Тобто минуле постає як втрачений спокій для респондентів.

Символи. У цій категорії мир представлено в широкому сенсі. За допомогою символів і знаків людство протягом багатьох століть описувало світобудову. Проаналізувавши результати дослідження, ми маємо такі тематичні підгрупи: універсальні символи та локальні (українські).

Глобальні символи представлені асоціаціями: *голуб* (56) і *птах* (8). Реакція *голуб* виражена: 1) разом з прикметником *білий* (6, включно з рос. *белый голубь*); 2) у формі іменника множини *голуби* (4); 3) у формі іменника жіночого роду однини *голубка* (1) й множини *голубки* (1). Також є універсальний символ миру – *голуб* з *гілкою в дзьобі*. Щодо асоціації *птах*, то він виражений у формі множини в словосполученні *спів птахів* (1) і тільки у формі множини *птахи* (2). Голуб – один із символів християнської церкви й віри. Зокрема в Біблії голуб згадується у двох історіях: про всесвітній потоп і Ноя (Старий Заповіт) і коли Дух Святий у вигляді птаха зійшов на Ісуса Христа (Новий Заповіт).

Локальні (українські) символи. Така символіка – складник картини світу кожного українця. Загалом реакції цієї підгрупи можна поділити на 2 різновиди – національні й фольклорні. До національних належать: *небо* (58), *свобода* (30), *сонце* (25), *Київ* і *прапор* (4), *земля* (3), *пшениця* і *поле* (2), *тризуб* (1), *пісня* (1), *День Незалежності* (1), *Крим* (1), *патріотизм* (1). Також до цього списку можна додати займенники *те* (5) і *наш* (7). Стосовно присвійного займенника *наш*, то 4 респонденти із 7 акцентували на тому, що мир буде *на нашої землі* (3) і *на нашої славній Україні* (1). Фольклорні символи виражені такими реакціями: *небо* (58), *голуб* (56), *сонце* (30), *земля* (3), *весна*, *поле* й *пшениця* (2), *пісня* (1). Небо і земля – архаїчне космогонічне протиставлення. Наші предки вірили в те, що небо – вічне царство, а Сонце, Місяць і зорі – родина, котра там мешкає [13, с. 331]. Сонце також є центральним божеством у багатьох міфологіях світу. Поле й пшениця пов'язані із землеробством, частиною якого є українська культура. Весна була початком року за народним календарем; ця пора пов'язана з багатьма ритуалами й віруваннями [13, с. 61].

Кольороніми: *білий* (14), *блакитний* (8), *жовто-блакитний*, *синьо-жовтий* і *зелене* (1). *Білий* колір символізує спокій, чистоту й гармонію. *Блакитний* і *жовтий* мають патріотичне зна-

чення, адже це кольори прапора України. А *зелений* пов'язаний з весною, квітами, природою; цей колір символізує оновлення світу.

Політично-економічні фактори для досягнення миру. До цієї групи належать реакції *НАТО* (2), *переговори* (2) й одиничні: *міжнародні відносини*, *розпад РФ*, *нейтралітет*, *капітуляція*, *економіка*, *інфраструктура*, *зброя*, *визволення*. Подібні реакції відображають ставлення респондентів до миру в політичному аспекті.

Цитати (непрямі й прямі). У цю групу входять асоціації, котрі пов'язані з мистецьким твором або фольклором.

Асоціація *Понад усе* виникла у 4 респондентів. Після 2014 року в нашій державі стало поширеним гасло «Україна понад усе», хоча існувало воно й до цього, переважно асоціюючись із націоналістами. За період незалежності України у корпусі ГРАК ця фраза була знайдена в 287 джерелах, датованих від 1991 до 2021 року [14]. Раніші фіксації знаходимо, наприклад, у газеті «Українське життя». Так, у статті за 05.11.1941 р. «В єдності – сила народу» автор пише: «Коли для кожного німця Німеччина є понад усе, так і для кожного українця мусить бути найбільшою святиною: Україна понад усе» [15, с. 1]. Ця бориспільська газета виходила в 1941–1942 рр., коли Україна була окупована нацистами, тому використання у ній гасла «понад усе» додатково акцентує його зв'язок із німецьким «Deutschland über alles».

Мирись мирись і більше не дерись – лише в 1 анкеті. Це транслітерований перший рядок із російського вірша для примирення між дітьми (рос. «мирилка»). *ДРУЖБА ЖВАЧКА* – так само 1 випадок, це гасло було вживане ще з радянських часів. Поява такого типу асоціацій увиразнює один із нюансів психолінгвістичних експериментів: під час їхнього проведення респонденти можуть називати цілі фрази автоматично, оскільки вони існують у їхній мовній свідомості як цілісні комплекси [3, с. 70].

Світ. Сама асоціація *світ* має 35 випадків вираження. Та за своїм змістом як окрема група має таке саме глобальне значення, як і група символів. У ній можна виділити підгрупи: «Україна як рідний дім» і «Світ в умовах миру».

Лексико-тематична група «Україна як рідний дім» складається з таких асоціацій: *Україна* (43), *дім* (11), *друзі* (9), *родина* (8), *Київ* (4), *рідні* (3), *Поділ* (2), *місто* (1), *поїзд Одеса – Київ* (1), *повернення додому* (1). Україна – це передовсім рідний дім, тому присутні наступні слова: *сльози* (6), *туга* (1), *сум* (1). Ці вияви емоцій можна тлумачити і як печаль за загиблими. До цієї групи належать і асоціації-жести – *обійми* (6) і *рукоштовання* (1).

Група «Світ в умовах миру» показує уявлення респондентів про те, як виглядатиме світ після перемоги: *без росії* (9), *на місці рашики – океан* (1), *Путін вмер, Росії нема* (1). Себто українці виключають існування Росії як країни. Проте разом з тим є 2 асоціації *русский* та дві одиничні: *точно не русский і рускій*. Перші вказують на те, що двоє респондентів допускають програш нашої країни, однак інші два заперечують і глузують з російського зла під назвою «русский мир».

Результати проаналізованого асоціативного експерименту, як і психолінгвістичні дослідження Д. Терехової, Є. Васянович та Н. Дубовик, засвідчили, що слово-стимул *мир* викликає в більшості респондентів-українців позитивні асоціації. Найбільш частотною в усіх трьох експериментах є реакція *спокій* як основна психологічно-емоційна потреба. Регулярна фіксація цієї реакції на першому місці свідчить про її домінування у структурі асоціативного поля концепту МИР, що (за збереження позиції) в майбутньому може підштовхнути лексикографів до зміни порядку подання значень слова *мир* у тлумачних словниках. Поки компонент *спокій* стоїть на останньому,

четвертому місці, натомість на перші позиції лексикографи виводять своєрідне негативне тлумачення, де *мир* – це відсутність ворожнечі, незгоди чи збройної боротьби. Наш експеримент виявив, що слова-реакції з негативною семантикою є низькочастотними й переважно концентруються навколо складності досягнення й утримання миру, а не на війні чи ворожнечі. Стосовно ставлення до перемоги, то тут реакції поділено на оптимістичні, скептичні й песимістичні. Найчисленнішими лексико-тематичними групами асоціацій є символи та уявлення про мир як світ. Себто ширше значення слова *мир* не поступається вужчому в мовній картині світу сучасної української молоді. Високу частотність також виявили асоціації, що називають цінності й психологічно-емоційні потреби як основу творення й переживання миру. Група з політично-економічними факторами є однією з найменш репрезентованих, а її одиниці є низькочастотними, що вказує на домінування духовного, чуттєвого й ціннісного компонентів над матеріальним у структурі концепту МИР як фрагменту національної мовної картини світу українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки*. Мовознавство. 2015. № 4. С. 212–222.
2. Близнюк К., Скідченко С. Асоціативне поле концепту ВІЙНА у свідомості української молоді. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 23. С. 18–23.
3. Близнюк К. Асоціативний образ БАТЬКІВЩИНИ в мовній картині світу української молоді. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 63–82.
4. Близнюк К., Мельник С. Асоціативне поле концепту ВІЙНА у свідомості української молоді. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. № 28. Т. 1. С. 28–33.
5. Терехова Д. Аналіз асоціативних полів слів-стимулів МИР/МИР/МИР у східнослов'янських мовах. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2014. Т. 1. № 1. С. 194–201.
6. Вільчинська Т. Специфіка лінгвізації концепту «МИР» у мас-медійному тексті. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 299–307.
7. Маслова Ю. Вербалізація концептів ВІЙНА, МИР, ЖІНКА, ЧОЛОВІК у газетному дискурсі України у воєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 17(85). С. 71–77.
8. Shevchuk O., Kravchenko O. «War and Peace» Issue in Speeches of Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, no. 01, Mar. 2020, P. 117–25.
9. Васянович Є., Дубовик Н. Асоціативні зв'язки стимулів МИР і ВІЙНА: семантичне наповнення (на матеріалі ланцюжкового асоціативного експерименту зі студентами-гуманітаріями). *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія : Філологія*. Вип. 88. 2021. С. 74–78.
10. Словник української мови : в 11 т. Т. 4 : І-М / ред. тому А. Бурячок, П. Доценко. 1973. 840 с.
11. Караванський С. Практичний синонімів української мови : вид. 2-ге, допов. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
12. Грінченко Б. Словник української мови : у 3 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. Київ : Горно, 1927–1928. Т. 3 : К–Н. 3-тє вид., випр. й допов. 1928. XX, 479 с. (Збірник Історично-філологічного відділу / УАН ; ч. 66).
13. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
14. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2023. URL: <http://uacorpus.org/Kyiv/ua> (дата звернення: 19.08.2023).
15. Кошик І. В єдності – сила народу. *Українське життя*. 1941. 5 листоп. (№7). С. 1–2.